

Marija Pičuljan, mag. oec.

Suradnica na projektima
Institut za poljoprivredu i turizam
E-mail: marija@iptpo.hr

Dr. sc. Ana Težak Damijanić

Znanstvena suradnica
Institut za poljoprivredu i turizam
E-mail: tezak@iptpo.hr

Dr. sc. Zdravko Šergo

Znanstveni savjetnik
Institut za poljoprivredu i turizam
E-mail: zdravko@iptpo.hr

IDENTIFIKACIJA I SISTEMATIZACIJA UTJECAJA TURIZMA

UDK / UDC: 338.48

JEL klasifikacija / JEL classification: L83, Z30

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 29. rujan 2018. / September 29, 2018

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 10. prosinca 2018. / December 10, 2018

Sažetak

Eksternalije, kao ekonomski pojam, predstavljaju različite izvanjske učinke. Pojam eksternalija povezanih s fenomenom turizma, s obzirom na među utjecaje koje posljedično imaju u prostornoj i vremenskoj dimenziji okruženja, naglašen je brojnošću učinaka, njihovom snagom i oblikom, iz čega proizlazi potreba za ozbiljnim analitičkim pristupom. Brojni teoretičari turizma – oslanjajući se na analizu učinaka pozitivnog ili negativnog predznaka razvidnu u sociokulturnim, okolišnim i ekonomskim utjecajima, baziranu na svojevrsnim proizvedenim diverzificiranim aktivnostima subjekata u prostoru, prilagođenih turizmu posebnih interesa te praćenju dinamike kojom se prelijevaju na razinama države, regije i sektora – dali su znatan znanstveni doprinos ovoj domeni bogatom literaturom. Cilj je članka identificirati i sistematizirati utjecaje turizma sadržane u brojnim radovima teoretičara koji se bave ovom problematikom, što predstavlja doprinos usmjeravanju narednih istraživanja. U okviru pripadajućih radova koji se temelje na dosadašnjim spoznajama – okupljenim u pojedinim stavovima i prethodnim istraživanjima – rasvjetljuju se odnosi i predlaže alternativna dimenzija njihove klasifikacije.

Ključne riječi: utjecaji turizma, eksternalije u turizmu, identifikacija, sistematizacija.

1. UVOD

Eksternalije su ekonomski fenomen koji se koncentrira na razini mikroaspekta istraživanja i posljedičnih učinaka, a razvidan je nadalje u permanentnoj dinamici makroekonomskih implikacija. Ovaj fenomen vezuje se i uz sektor turizma koji, osim pozitivnih, obuhvaća i negativne razvojne aspekte što se proučavaju u okviru ekonomike turizma (Candela i Figini, 2012; Sinclair i Stabler, 1997; Stabler, Papatheodorou i Sinclair, 2010). Iako se pojam eksternalija prvi put pojavljuje u djelu Alfreda Marshalla *Načela ekonomike* iz 1890. godine, intenzivnije razmatranje ovog fenomena započinje tek od prve polovine 20. stoljeća u djelima Pigoua iz 1932., Coasea iz 1960. godine (Eidelwein, Collatto, Rodrigues, Pacheco Lacerda i Sartori Piran, 2018) te Gurley i Shawa iz 1967. godine (Gurley i Shaw, 1967). Websterov rječnik termin eksternalije definira kao „stanje ili kvalitetu vanjskog, odnosno eksternog“, a učestali su sinonimi: vanjski učinci (engl. *external effects*), neizravni učinci (engl. *indirect effects*), učinci prelijevanja (engl. *spillover effects*), inducirani učinci (engl. *induced effects*), poticajni učinci (engl. *stemming effects*), materijalni učinci (engl. *pecuniary effects*), nuspojave (engl. *side effects*) itd. (Vanhove, 2005)

U kontekstu turizma, osim pojma eksternalije u turizmu, često se koristi i termin utjecaji turizma (engl. *tourism impact(s)*) (Mathieson i Wall, 1982), a razgraničuju se kao ekonomski, okolišni i sociokulturni aspekti te se razmatraju na razini pozitivnih ili negativnih utjecaja (Almeida-García, Balbuena-Vázquez i Cortes-Macías, 2015; Almeida-García, Angeles Pelaez-Fernandez, Balbuena-Vázquez i Cortes-Macías, 2016; Ap i Crompton, 1998; Liu i Var, 1986; Nemeć Rudež i Vodeb, 2010). Ova se dva pojma često poistovjećuju (Almeida-García et al., 2015; Ap i Crompton, 1998; Meleddu, 2013; Schubert, 2009) pa se tako eksternalije u turizmu i utjecaji turizma jednako kategoriziraju¹.

Sustavni pristup koji uvažava postojeće koncepte, koncept eksternalija u turizmu (Candela, Castellani i Dieci, 2008; Meleddu, 2013; Schubert, 2009) i utjecaja turizma (Almeida-García et al., 2015; Almeida-García et al., 2016; Ap i Crompton, 1998) treba razgraničiti i identificirati pojedinačne predmetne rezultate fenomena. Stoga je svrha ovog rada istražiti različite utjecaje turizma koji su bili predmetom analize znanstvenih radova te identificirati i sistematizirati utjecaje turizma sadržane u brojnim radovima teoretičara koji se bave ovom problematikom. Provedena klasifikacija ima uporište u analizi i identifikaciji efekata proizašlih iz razine i modaliteta uskladbe utjecaja nijansiranih, više-manje naglašanih promjena, kao takvih i istaknutih od strane teoretičara, okupljenih u radovima koji se bave ovom problematikom.

¹ U kontekstu turizma koristit će se termin utjecaji turizma. Termin eksternalije upotrebljavat će se pri razmatranju pojma u kontekstu opće ekonomije.

2. DINAMIČKI PRISTUP POJMOVNOG RAZGRANIČENJA EKSTERNALIJA U TURIZMU I UTJECAJA TURIZMA

Pojam eksternalija koncipira Marshall 1890. godine razmatrajući ekonomiju razmjera i teoriju poduzeća (Tutulmaz, 2015). Pigou pridonosi razvojnoj koncepciji eksternalija, identificirajući ih kao nametnute troškove, odnosno koristi trećoj strani (Demsetz, 1996). Konceptu eksternalija pristupa se u dinamičkim uvjetima, definiranim djelatnostima i pripadajućim aktivnostima pojedinaca, stoga u kontekstu turizma u razmatranju pojava i promjena taj koncept ima izuzetnu ulogu.

Utjecaji turizma postoje kad akcije jednog agenta izravno utječu na okruženje drugog (Varian, 2010), a nastaju kada „odluka o potrošnji ili proizvodnji jedne strane, nenamjerno utječe na korisnost drugog potrošača ili output koji može biti prihod ili profit drugog proizvođača“ (Stabler et al., 2010). Proučavaju se u okviru ekonomike turizma, koja „istražuje sve ekonomske aspekte proizašle iz aktivnosti turista“ (Candela i& Figini, 2012). Utjecaj turizma vezuje se uz njegov razvoj koji uključuje mnogo kompleksnih elemenata što mogu imati pozitivne i negativne utjecaje na lokalnu zajednicu (Youell, 1998).

Istraživanje o utjecajima turizma započinje 1970-ih, kada se općenito intenziviraju istraživanja turizma (Ap i Crompton, 1998; Sinclair i Stabler, 1997). Tada se utjecaji turizma počinju sagledavati kritičnije te u okviru ekonomije i pozitivnih utjecaja (Ap i Crompton, 1998), a 1980-e i 1990-e obilježava balansirano proučavanje pozitivnih i negativnih utjecaja, što je karakteristika današnjih radova (Almeida-Garcia et al., 2015; Almeida-Garcia et al., 2016; Meleddu, 2013) vezanih uz ovu problematiku.

Mathieson i Wall (1982) prvi identificiraju utjecaje turizma kao ekonomske, fizičke i društvene (Meleddu, 2013) dok ih Lindberg i Johnson (1997) dijele na ekonomske, sociokulturne i okolišne. U novijim proučavanjima Almeida-Garcia et al. (2015), razmatrajući radove različitih autora, potvrđuju postojanje ove strukture utjecaja turizma.

Polazeći od potonje, istraživanja o ekonomskim utjecajima turizma koristila su se prilikom zagovaranja potpore razvoju turizma te nastoje „naglasiti koristi u odnosu na destinaciju i zanemariti troškove“ (Ap i Crompton, 1998). Razlog je tome mogućnost kvantifikacije opipljivih i usporedivih, lako mjerljivih koristi (povećanje prihoda i zaposlenosti) u odnosu na relativno neopipljive i teško mjerljive troškove (buka, zagušenje, zagađenje) (Ap i Crompton, 1998).

Sociokulturne utjecaje turizma definira Fox 1977. godine, kao načine na koje turizam prati promjene u sustavima vrijednosti, individualnom ponašanju, obiteljskim odnosima, kolektivnim stilovima života, sigurnosnim razinama, moralnom ponašanju, kreativnim izrazima, tradicionalnim ceremonijama i društvenim organizacijama (Ap i Crompton, 1998). Ap i Crompton (1998) razlikuju dvije kategorije sociokulturnih utjecaja turizma: prva se odnosi na

karakteristike destinacije u vezi s odnosima rezidenata i turista (kulturni jaz, kriminal, prostitucija, demonstracijski efekt²). Druga kategorija odnosi se na razvoj infrastrukture i percipiranih učinaka na lokalne resurse (pritisak na lokalne resurse i objekte, domicilni nasuprot uvoznom radu, lokalni jezik i kulturalni učinci, promjene u životnom stilu) (Ap i Crompton, 1998).

Okolišni utjecaji turizma vezuju se uz razvoj turizma u kontekstu zaštite i očuvanja resursa, ali i njihova oštećenja ili uništenja zato što se turizam često razvija u atraktivnom, ali krhkom okruženju (Almeida-Garcia et al., 2015). Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD, 1980) identificira okoliš kao važan *input* turizma, što rezultira pozitivnim i negativnim posljedicama na okoliš (Ap i Crompton, 1998).

Brandano (2015) identificira dva smjera istraživanja o utjecajima turizma: 1) istraživanje percepcije rezidenata o utjecajima turizma i 2) korištenje ekonometrijskim metodama s ciljem kvantifikacije utjecaja turizma. Ističe kako su pri uporabi ekonometrijskih modela najčešće korištene kontingentna metoda procjene, kointegracijska analiza, opća metoda momenta i modeli strukturnih jednadžbi (Balaguer i Cantavella-Jordà, 2002; Biagi i Detotto, 2014; Bimonte et al., 2012; Brida et al., 2008, 2009, 2010; Cortés-Jimenez i Pulina, 2010; Dritsakis, 2004; Louca, 2006; McPheters i Stronge, 1974; Montolio i Planells, 2013; Nowak et al., 2007; Proença i Soukiazis, 2008; Seetanah, 2011).

Brandano (2015), oslanjajući se na kvalitativni okvir istraživanja percepcije rezidenata, zaključuje kako se istraživanje percepcije rezidenata najčešće provodi kvantitativnim metodama (Akis et al., 1996; Haralambopoulos i Pizam, 1996; Liu i Var, 1986; Milman i Pizam, 1988; Ross, 1992; Tosun, 2002), ali i korištenjem kvalitativnim metodama (Monterrubio i Mendoza-Ontiveros, 2014), posebice metodom ispitivanja i pripadajućim tehnikama kojima se stvara okvir za razgraničenje pojedine tehnike s varijacijama u mogućnostima njihove primjene. Variraju od anketiranja do, rjeđe, oblika skupnih diskusija i ekspresivnih tehnika prikladnih za obilježje jedinice ispitivanja i odabranih u skladu s pojačanom vjerojatnošću pouzdanih rezultata, pri čemu su troškovi aspekta i racionalni pristup također ključni.

3. SUSTAVNI PRISTUP ANALIZI UTJECAJA TURIZMA

S ciljem identifikacije i sistematizacije utjecaja turizma koji su predmetom istraživanja u znanstvenim radovima, koristili su se sekundarni izvori istraživanja poput baza *Google Znalac* (engleska verzija) i *Web of Science*, kojim se olakšao postupak selekcioniranja i sistematizacije utjecaja i učinaka. Postupak prikupljanja podataka olakšan je uporabom inovativnih alata u pretraživanju

² „Promjena u vrijednostima ili ponašanju rezidenata (lokalne zajednice) koja može rezultirati promatranjem i imitiranjem turista“ (Ap i Crompton, 1998).

znanstvenih baza i vrijednih podataka s pomoću razrađenih tehnika kojima se koristi *Google Znalac* i sofisticiranih tehnologija u prepoznavanju ključnih termina (utjecaji turizma (engl. *Tourism impact*) i eksternalija u turizmu (engl. *Tourism externalities* i *Externalities in tourism*) kojima se seže do strukturiranih potpodručja utjecaja turizma i eksternalija u turizmu.

Analiziraju se radovi objavljeni u znanstvenim publikacijama u razdoblju od 1980. do 2018. godine. Sveukupno je pronađeno 147 radova, ali za potrebe ovog istraživanja izdvojeno ih je 59. Glavni kriterij odabira radova temeljio se na tome da rad obrađuje utjecaje turizma u kontekstu oblika turizma s dominacijom motiva sadržanih u odabiru posebnog oblika turizma i mogućih aktivnosti koncentriranih oko razvojnih potencijala te vrsta utjecaja turizma. Vrste utjecaja turizma definirane su kao: 1) pozitivne ili negativne (Almeida-Garcia et al., 2015; Almeida-Garcia et al., 2016; Meleddu, 2013), 2) ekonomske, sociokulturne i okolišne (Lindberg i Johnson, 1997) te 3) percepcija rezidenata o utjecajima turizma i korištenje ekonometrijskim metodama s ciljem kvantifikacije utjecaja turizma (posebice kontingentna metoda procjene, kointegracijska analiza, opća metoda momenta i modeli strukturnih jednadžbi) (Brandano, 2015).

4. KRITERIJI RAZGRANIČENJA UTJECAJA TURIZMA U SVOJSTVU POSTUPKA SISTEMATIZACIJE

U znanstvenoj literaturi utjecaji turizma analizirani su s različitih aspekata te u užem i širem kontekstu. Često se istražuju utjecaji turizma u kontekstu pojedinačnih vrsta turizma posebnih interesa:

- kockarski turizam (*gambling*) (Alipour i Vughaingmeh, 2010; Gu, Li i Tam, 2013; Wu i Chen, 2015)
- kruzing turizam (Brida i Zapata, 2010; Brida, Del Chiappa i Abbate, 2013; Del Chiappa, Lorenzo-Romero i Gallarza, 2016; Del Chiappa, Meleddu i Pulina, 2012a; Brida, Del Chiappa, Meleddu i Pulina, 2012b; Brida, Del Chiappa, Meleddu i Pulina, 2012c; Brida, Del Chiappa, Meleddu i Pulina, 2014; MacNeill i Wozniak, 2018)
- sportski turizam (Fredline, 2005; Gonzalez-Garcia, Ano-Sanz, Parra-Camacho i Calabuig-Moreno, 2017; Hritz i Ross, 2010; Kim, Jun, Walker i Drane, 2015; Muiruri Njoroge, Atieno i Vieira de Nascimento, 2017)
- kulturni (Bayno i Jani, 2016; Ritchie i Inkari, 2006)
- zdravstveni (medicinski) turizam (Suess, Baloglu i Busser, 2013).

Utjecaji turizma povezuju se i s kvalitetom života (Andereck i Nyaupane, 2011; Carneiro, Eusebio i Caldeira, 2017; Mathew i Sreejesh, 2017), istražuju se u kontekstu hipoteze rasta temeljene na turizmu (eng. *led to growth hypothesis*) (Adamou i Clerides, 2010; Shahzad, Shahbaz, Ferrer i Kumar, 2017), promatraju u odnosu na ekonomski rast i razvoj (Po i Huang, 2008; Schubert, Brida i Risso, 2011; Skerritt i

Huybers, 2005) te oporezivanje (Chang, Lu i Hu, 2011; Ihalanayake, 2013; Palmer i Riera, 2003; Palmer-Tous, Riera-Font i Rossello-Nadal, 2007; Sheng i Tsui, 2009b), a istražuju se i općenito u kontekstu ekonomije turističke destinacije (Ferrari, Mondejar Jimenez i Secondi, 2017; Gatti, 2013; Tohmo, 2018; West i Gamage, 2001).

Koristeći se podjelom identifikacije prema Brandano (2015) i razmatrajući literaturu, u ovom su radu kategorije utjecaja turizma proširene na četiri kategorije: 1) makroekonomski pristup, koji razmatra utjecaje turizma na ekonomske varijable na razini države ili regije, 2) mikropristup, koji se temelji na varijablama na razini pojedinačnih sektora ili turističkog odredišta, 3) pristup s aspekta rezidenata, gdje se istražuje percepcija rezidenata u kontekstu utjecaja turizma te 4) interdisciplinarni pristup, koji razmatra utjecaje turizma u odnosu na različite aktivnosti, djelatnosti i sl. koje nisu izravno povezane s turizmom. Utjecaji turizma nadalje su kategorizirani kao: 1) pozitivni ili negativni (Almeida-Garcia et al., 2015; Almeida-Garcia et al., 2016; Meleddu, 2013) te 2) ekonomski, sociokulturni i okolišni (Lindberg i Johnson, 1997).

Najčešće istraživani makroekonomski utjecaj turizma bio je povećanje zaposlenosti, što predstavlja pozitivan utjecaj turizma (Tablica 1.). U globalu, češće su se istraživali pozitivni utjecaji turizma u odnosu na negativne te se analizira više utjecaja turizma istovremeno. Utjecaji turizma identificirani na makroekonomskoj razini rasprostiru se u vremenskoj dinamici (kratki, srednji i dugi rok). Većinom se manifestiraju s vremenskim odmakom (srednji, dugi rok) – poput povećanja BDP-a, poboljšanja uvjeta razmjene, istiskivanja lokalnog poslovanja, povećanja uvoza – ali i u tekućoj godini (kratki rok), poput povećanja proizvodnje.

Tablica 1.

Makroekonomski pristup utjecajima turizma

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Povećanje BDP-a	1	Pozitivan
Povećanje zaposlenosti	3	Pozitivan
Povećanje ekonomskog rasta	1	Pozitivan
Poboljšanje uvjeta razmjene	1	Pozitivan
Povećanje dohotka rezidenata	1	Pozitivan
Povećanje proizvodnje	1	Pozitivan
Istiskivanje lokalnog poslovanja ³	1	Negativan
Povećanje uvoza ⁴	1	Negativan
Nizozemska bolest ⁵	1	Negativan

Izvor: obrada autora prema Schubert et al., 2011; Sheng i Tsui, 2009a; Tohmo, 2018; Urtasun i Gutierrez, 2006; West i Gamage, 2001

³ Kada se agregira na razini gospodarstva, radi se o sektorskom istiskivanju, osim sektora turizma.

⁴ Povećanje uvoza povezuje se s aprecijacijom nacionalne valute zbog rasta međunarodnih turističkih primitaka (ponuda deviza) te rezidenti postaju skloni uvozu.

⁵ Fenomen koji se javlja kao posljedica brzog razvoja turizma, koji se širi na štetu ostalih sektora, posebice proizvodnog. Navedeno može dovesti do deindustrijalizacije i monostrukture te prevelikog oslanjanja na turizam, stvarajući rizik za nacionalnu ekonomiju (Sheng i Tsui, 2009a).

Tablica 2.

Mikropristup utjecajima turizma

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Ekonomski utjecaji turizma		
Smanjenje cijena nekretnina ⁶	1	Pozitivan
Povećanje prometa nekretninama	1	Pozitivan
Povećanje cijena nekretnina ⁷	2	Negativan
Sociokulturni utjecaji turizma		
Poboljšanje kvalitete medicinskih usluga	1	Pozitivan
Prometne nesreće	3	Negativan
Smrtni slučajevi kao posljedica respiratornih bolesti	1	Negativan
Okolišni utjecaji turizma		
Buka	1	Negativan
Prometno zagušenje (hiper)	1	Negativan
Eksploatacija (degradacija) okoliša	1	Negativan
Zagađenje zraka	4	Negativan

Izvor: obrada autora prema Al Mulali et al., 2014; Biagi, Brandano i Caudill, 2016; Biagi, Brandano i Lambiri, 2015; Katircioglu, 2014; Rossello i Saenz-de-Miera, 2011; Saenz-de-Miera i Rossello, 2012; Saenz-de-Miera i Rossello, 2013; Saenz-de-Miera i Rossello, 2014; Sheng i Tsui, 2009a; Šergo et al., 2017; Urtasun i Gutierrez, 2006

Mikropristup istraživanjima utjecaja turizma same utjecaje razmatra kroz prizmu ekonomskih, sociokulturnih i okolišnih, a istovremeno ih sagledava kao pozitivne ili negativne (Tablica 2.). U slučajevima ekonomskih i sociokulturnih utjecaja istraživali su se i pozitivni i negativni utjecaji turizma, a u slučaju okolišnih isključivo negativni utjecaji turizma. U kontekstu sociokulturnih utjecaja dominira istraživanje vezano za promet i okolnosti koje rezultiraju situacijama nesreća, dok je kod okolišnih težište na zagađenju zraka.

Najviše utjecaja turizma istraživalo se s aspekta rezidenata (Tablice 3.-5.). U globalu se težište stavlja na negativne utjecaje turizma, dok su oni pozitivni manje zastupljeni pa je tako identificirano sveukupno 20 pozitivnih i 22 negativna utjecaja turizma. Dominiraju sociokulturni utjecaji turizma.

Razmatrajući utjecaje turizma s aspekta rezidenata, polazišna osnova u razgraničenju tih utjecaja temelji se na sociokulturnim utjecajima, ekonomskim i okolišnim. Povećanje zaposlenosti i razvoj te poboljšanje infrastrukture i ostalih javnih objekata najčešće su percipirani utjecaji (Tablica 3.), dok povećanje cijena dobara i usluga predstavlja najčešće percipiran negativan utjecaj. Podjednako se istražuju (percipiraju) i pozitivni i negativni učinci turizma.

⁶ Smanjenje cijena nekretnina može se manifestirati, primjerice, u destinacijama koje svojom turističko-resursnom osnovom nisu atraktivne poput nekih drugih (planinske vs. primorske).

⁷ Povećanje cijena nekretnina može se povezati s kupnjom nekretnina od strane turista, tj. povećanom potražnjom. Dolazi do inflacije cijena nekretnina pa se rezidentima smanjuje mogućnost njihove kupnje.

U kontekstu sociokulturnih utjecaja turizma u rezidenata, identificirano je više pozitivnih (10) nego negativnih (7) utjecaja (Tablica 4.). Poticanje raznolikosti kulturnih aktivnosti i događaja ističe se kao najčešće percipiran pozitivni utjecaj, dok je povećanje kriminaliteta najčešći negativni utjecaj.

Istraživanje okolišnih utjecaja turizma s aspekta rezidenata najčešće se fokusira na negativne utjecaje koje turizam ima na okoliš (Tablica 5.). Zakrčenost prometa, uslijed velikog broja turista koji dolaze vlastitim prometnim sredstvima, i zagađenje okoliša najčešće su detektirani utjecaji turizma. Kao najčešći pozitivan utjecaj turizma na okoliš identificirano je povećanje parkova i područja za rekreaciju.

Tablica 3.

Pristup utjecajima turizma s aspekta rezidenata – ekonomski utjecaji

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Povećanje zaposlenosti	5	Pozitivan
Povećanje investicija i potrošnje	3	Pozitivan
Povećanje životnog standarda	2	Pozitivan
Poboljšanje kupovne moći i prihoda rezidenata	3	Pozitivan
Stvaranje većeg probitka za lokalno poslovanje i poboljšanje konkurencije	3	Pozitivan
Razvoj i poboljšanje infrastrukture i ostalih javnih objekata	5	Pozitivan
Povećanje cijena dobara i usluga	4	Negativan
Povećanje troškova života	1	Negativan
Povećanje cijena nekretnina	2	Negativan
Poticanje bankrota malih i srednjih poduzeća te smanjenje opsega posla rezidenata	1	Negativan
Generiranje koristi inozemnim investitorima	1	Negativan
Poticanje inflacije	1	Negativan
Stvaranje visokih troškova razvoja	1	Negativan

Izvor: obrada autora prema Del Chiappa i Abbate, 2013; Hritz i Ross, 2010; Liu i Var, 1986; Nemeč Rudež i Vodeb, 2010; Wu i Chen, 2015

Tablica 4.

Pristup utjecajima turizma s aspekta rezidenata – sociokulturni utjecaji

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Povećanje zabavnih i rekreacijskih sadržaja	2	Pozitivan
Poboljšanje imidža lokalne zajednice	1	Pozitivan
Poboljšanje društvenog i kulturnog života rezidenata	1	Pozitivan
Poboljšanje kvalitete života i javnih usluga	2	Pozitivan
Upoznavanje novih ljudi i kultura	3	Pozitivan
Poticanje raznolikosti kulturnih aktivnosti i događaja	4	Pozitivan
Poticanje „kulturalne razmjene“	1	Pozitivan
Jačanje kulturnog identiteta	2	Pozitivan
Bolje očuvanje kulturne baštine	1	Pozitivan
Poboljšanje javne sigurnosti	1	Pozitivan
Povećanje prostitucije	2	Negativan
Povećanje kriminaliteta	5	Negativan
Propadanje tradicionalne kulture i navika	1	Negativan
Iskrivljavanje društvenih vrijednosti	1	Negativan
Prisilna promjena dosadašnjeg načina života	1	Negativan
Povećanje inozemne radne snage	1	Negativan
Pogoršanje javne sigurnosti	1	Negativan

Izvor: obrada autora prema Del Chiappa i Abbate, 2013; Hritz i Ross, 2010; Liu i Var, 1986; Nemeč Rudež i Vodeb, 2010; Wu i Chen, 2015

Tablica 5.

Pristup utjecajima turizma s aspekta rezidenata – okolišni utjecaji

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Poticanje očuvanja okoliša	1	Pozitivan
Poticanje obnove povijesnih objekata i očuvanje prirodnih resursa	1	Pozitivan
Povećanje parkova i područja za rekreaciju	2	Pozitivan
Poboljšanje praktičnosti i frekventnosti javnog prijevoza	1	Pozitivan
Povećanje vandalizma	1	Negativan
Mijenjanje ekosustava (erozija, oštećenje flore i faune...)	2	Negativan
Generiranje otpada	3	Negativan
Zakrčenost prometa	5	Negativan
Zagušenost i preopterećenje javnih prostora i lokalnih sadržaja	3	Negativan
Zagađenje mora, tla, zraka	4	Negativan
Iscrpljivanje prirodnih resursa i uništavanje prirodnog okoliša	2	Negativan
Buka	3	Negativan

Izvor: obrada autora prema Del Chiappa i Abbate, 2013; Hritz i Ross, 2010; Liu i Var, 1986; Nemeč Rudež i Vodeb, 2010; Wu i Chen, 2015

Istraživanje utjecaja turizma ne mora se uvijek provesti izravno pa je tako manji broj istraživanja fokusiran na druga područja, aktivnosti ili sektore, a utjecaji turizma tek su se posredno istraživali. Sveukupno je identificirano pet takvih odnosa (fenomena) (Tablica 6.), a svaki od predmetnih odnosa predstavlja negativan utjecaj turizma.

Tablica 6.

Interdisciplinarni pristup

Identificirani utjecaji	Broj radova	Vrsta
Sociokulturni utjecaji turizma		
Demonstracijski efekt	2	Negativni
Prostitucija	1	Negativni
Kriminalitet	4	Negativni
Kockanje	2	Negativni
Okolišni utjecaji turizma		
Invazija stranih bioloških vrsta izletničkim brodovima	1	Negativni

Izvor: obrada autora prema Biagi i Detotto, 2010; Biagi, Brandano i Detotto, 2012; Harrison, 1994; Leiper, 1989; Greenwood i Dwyer, 2016; McElroy i de Albuquerque, 1986; Monterrubio i Mendoza-Ontiveros, 2014; Montolio i Planells-Struse, 2013; Park i Stokowski, 2011; Warziniack, Finnoff i Shogren, 2013

5. ZAKLJUČAK

Utjecaji turizma mogu biti pozitivni i negativni, a istovremeno imati utjecaj na ekonomiju, društvo i kulturu te okoliš. Utjecaji turizma u znanstvenim su se radovima analizirali s različitih aspekata, od čisto teorijskih koncepata, koji nisu bili predmet ovog istraživanja, do kvantitativnih radova, koji se analiziraju u članku.

Doprinos rada sadržan je u analizi utjecaja turizma što se temeljeni na kritičkom pristupu razgraničenja utjecaja te intenziteta važnosti koji bi se mogao povezati s frekvencijom istraživanja. Nadalje, prati se analiza utjecaja turizma definirana prema: 1) makropristupu, 2) razini mikroaspekta i pripadajućih ključnih kriterija identifikacije utjecaja koji su također važni i ključni prilikom naredne, 3) klasifikacije na temelju aspekta rezidenata, definirajući ih kao okolišne, sociokulturne i ekonomske te 4) interdisciplinarnom pristupu.

Analizom utjecaja turizma u znanstvenim radovima, utvrđeno je kako se negativni utjecaji više istražuju i detektiraju u odnosu na pozitivne e. Najviše utjecaja turizma utvrđeno je s aspekta rezidenata, a potom na razini pojedinog sektora. Kao makroekonomske utjecaji turizma, identificirane su najvažnije makroekonomske varijable (bruto društveni proizvod (BDP), zaposlenost, ekonomski rast, uvjeti razmjene, uvoz) te varijable koje nisu isključivo makroekonomske naravi, ali ih možemo promatrati u tom kontekstu (proizvodnja,

dohodak rezidenata, efekt istiskivanja, nizozemska bolest). Kao mikro-, odnosno sektorski utjecaji turizma, identificirane su cijene nekretnina, promet nekretninama, kvaliteta života, prometne nesreće, smrtni slučajevi kao posljedica respiratornih bolesti, buka, prometno zagušenje i zakrčenost, degradacija okoliša, zagađenje. U kontekstu utjecaja turizma promatranih s aspekta rezidenata postoji relativno podjednaka zastupljenost negativnih i pozitivnih utjecaja turizma. Povećanje zaposlenosti i razvoj te poboljšanje infrastrukture i ostalih javnih objekata predstavljaju najčešće pozitivne ekonomske utjecaje, dok povećanje cijena dobara i usluga predstavlja najčešće istraživan negativan ekonomski utjecaj. Poticanje raznolikosti kulturnih aktivnosti i događaja ističe se kao najčešće istraživani pozitivni sociokulturni utjecaj turizma, dok je povećanje kriminaliteta najčešći negativni sociokulturni utjecaj turizma. U slučaju okolišnih utjecaja turizma utvrđeno je dvostruko više negativnih utjecaja turizma u odnosu na pozitivne, a kao najčešći negativni utjecaji turizma ističu se zakrčenost prometa i zagađenje okoliša. Ipak, turizam može imati i pozitivan utjecaj na okoliš, posebice povećanjem parkova i područja za rekreaciju. S interdisciplinarnе razine proučavanja utjecaja turizma najzastupljeniji su društveni fenomeni – kriminalitet, kockanje, demonstracijski efekt i prostitucija te ekološki fenomen biološke invazije stranih vrsta, koje dolaze izletničkim brodovima. Svi fenomeni identificirani su kao negativni.

Utjecaji turizma predstavljaju istovremeno velik problem i veliku korist za turističku destinaciju u cjelini. Problemi i koristi prisutni su na svim razinama, od makrorazine, odnosno države ili regije, pa sve do razine pojedinaca, odnosno rezidenata pojedinih turističkih destinacija. Rezultati većih frekvencija pojedinih identificiranih utjecaja, koje se dovodi u vezu s pojedinim kvalitativnim aspektom utjecaja, govore u prilog nužnosti primjene analitičkog pristupa prilikom istraživanja uzroka većih razlika u dominaciji pojedinih te pitanja dovođenja u vezu uzroka pojedinačno veće zastupljenosti utjecaja u literaturi koji se čine prioritetnima s obzirom na promjene koje izazivaju i eventualne posljedice. Promjenjivost uvjeta okruženja diktira razinu pouzdanosti ocjene vrste. Pozitivne utjecaje turizma treba poticati, a negativne minimizirati.

LITERATURA

Adamou, A., Clerides, S. (2010). „Prospects and Limits of Tourism-led Growth: The International Evidence“. *Review of Economic Analysis*, Vol. 3, pp. 287-303.

Al-Mulali, U., Gholipour Fereidouni, H., Mohammed, A. H. (2014). „The effect of tourism arrival on CO₂ emissions from transportation sector“. *Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, Vol. 26, No. 2, pp. 230-243.

Alipour, H., Vughaingmeh, E. M (2010). „Casino Gambling Tourism – A View From Community: The Case of North Cyprus (TRNC)“. *Journal of Rural and Community Development*, Vol. 5, No. 3, pp. 175-202.

Almeida-García, F., Angeles Pelaez-Fernandez, M., Balbuena-Vázquez, A., Cortes-Macias, R. (2016). „Residents’ perceptions of tourism development in Benalmádena (Spain)“. *Tourism Management*, Vol. 54, No. 3, pp. 259-274.

Almeida-García, F., Balbuena-Vázquez, A., Cortes-Macias, R. (2015). „Resident’s attitudes towards the impacts of tourism“. *Tourism Management Perspectives*, Vol. 13, pp. 33-40.

Andereck, K. L., Nyaupane, G. P. (2011). „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents“. *Journal of Travel Research*, Vol. 50, No. 3, pp. 248-260.

Ap, J., Crompton, J. (1998). „Developing and testing a tourism impact scale“. *Journal of Travel Research*, Vol. 37, No. 2, pp. 120-130.

Bayno, P. M., Jani, D. (2016). „Residents’ attitudes on the contribution of cultural tourism in Tanzania“. *Journal of Tourism and Cultural change*, Vol. 16, No. 1, pp. 41-56.

Biagi, B., Brandano, M. G., Caudill, S. B. (2016). „Tourism and house prices in Italy: A latent class approach“. *Tourism Economics*, Vol. 22, No. 5, pp. 964-978.

Biagi, B., Brandano, M. G., Detotto, C. (2012). „The Effect of Tourism on Crime in Italy: A Dynamic Panel Approach“. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 6, No. 25, pp. 1-24.

Biagi, B., Brandano, M. G., Lambiri, D. (2015). „Does Tourism Affect House Prices? Evidence from Italy“. *Growth and Change*, Vol. 46, No. 3, pp. 501-528.

Biagi, B., Detotto, C. (2010). „Crime as Tourism Externality“. *Regional Studies*, Vol. 48, No. 4, pp. 693-709.

Brandano, M. G. (2015). *Evaluating tourism externalities in destinations: the case of Italy*. Doctoral Thesis. <https://core.ac.uk/download/pdf/33723572.pdf>.

Brida, J. G., Del Chiappa, G., Meleddu, M., Pulina, M. (2012a). „The perceptions of an island community towards cruise tourism: A factor analysis“. *Tourism*, Vol. 60, No. 1, pp. 29-42.

Brida, J. G., Del Chiappa, G., Meleddu, M., Pulina, M. (2012b). „Cruise Tourism Externalities and Residents’ Support: A generalized Ordered Logit Analysis“. *Economics Discussion Paper*, No. 2012 (5), pp. 1-21.

Brida, J. G., Del Chiappa, G., Meleddu, M., Pulina, M. (2012c). „Cruise Tourism Externalities and Residents’ Support: A Mixed Approach“. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 6, No. 40, pp. 1-26.

Brida, J. G., Del Chiappa, G., Meleddu, M., Pulina, M. (2014). „A comparison of residents’ perceptions in two cruise ports in the Mediterranean Sea“. *International Journal of Tourism Research*, Vol. 16, pp. 180-190.

Brida, J. G., Zapata, S. (2010). „Cruise tourism: economic, socio-cultural and environmental impacts“. *International Journal of Leisure and Tourism Marketing*, Vol. 1, No. 3, pp. 205-226.

Candela, G., Castellani, M., Dieci, R. (2008). „Economics of externalities and public policy“. *International Economic Review*, Vol. 55, pp. 285-311.

Candela, G., Figini, P. (2012). *The Economics of Tourism Destinations*. London: Springer.

Carneiro, M. J., Eusebio, C., Caldeira, A. (2017). „The Influence of Social Contact in Residents’ Perceptions of the Tourism Impact on Their Quality of Life: A Structural Equation Model“. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-30.

Chang, J. J., Lu, L. J., Hu, S. W. (2011). „Congestion Externalities of Tourism, Dutch Disease and Optimal Taxation: Macroeconomic Implications“. *The Economic Record*, Vol. 87, pp. 90-108.

Del Chiappa, G., Abbate, T. (2013). „Island cruise tourism development: a resident’s perspective in the context of Italy“. *Current Issues in Tourism*, Vol. 19, No. 13, pp. 1372-1385.

Del Chiappa, G., Lorenzo-Romero, C., Gallarza, M. (2016). „Host community perceptions of cruise tourism in a homeport: A cluster analysis“. *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol. 7, pp. 170-181.

Demsetz, H. (1996). „The core disagreement between Pigou, the profession, and Coase in the analyses of the externality question“. *European Journal of Political Economy*, Vol. 12, pp. 565-579.

Eidelwein, F., Collatto, D. C., Rodrigues L. H., Pacheco Lacerda, D., Sartori Piran, F. (2018). „Internalization of environmental externalities: Development of a method for elaborating the statement of economic and environmental results“. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 170, pp. 1316-1327.

Ferrari, G., Mondejar Jiménez, J., Secondi, L. (2017). „Tourists’ Expenditure in Tuscany and Its Impact on the Regional Economic System“. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 11, No. 10, pp. 1437-1446.

Fredline, E. (2005). „Host and Guest Relations and Sport Tourism“. *Sport in Society*, Vol. 8, No. 2, pp. 263-279.

Gatti, P. (2013). „Tourism, welfare and income distribution: The case of Croatia“. *Tourism*, Vol. 61, No. 1, pp. 53-71.

Gonzalez-Garcia, G. J., Ano-Sanz, V., Parra-Camacho, D., Calabuig-Moreno, F. (2017). „Perception of residents about the impact of sports tourism on the community: Analysis and scale-validation“. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, Vol. 18, No. 1, pp. 149-156.

Greenwood, V. A., Dwyer, L. (2016). „Reinventing Macau tourism: gambling on creativity?“. *Current Issues in Tourism*, Vol. 20, No. 6, pp. 580-602.

Gu, X. H., Li, G. Q., Tam, P. S. (2013). „Casino tourism, social cost and tax effects“. *International Gambling Studies*, Vol. 13, pp. 221-239.

Gurley, J. G., Shaw, E. S. (1967). „Financial Structure and Economic Development“. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 15, No. 3, pp. 257-268.

Harrison, D. (1994). „Tourism and prostitution: sleeping with the enemy? The case of Swaziland“. *Tourism Management*, Vol. 15, No. 6, pp. 435-443.

Hritz, N., Ross, C. (2010). „The Perceived Impacts of Sport Tourism: An Urban Host Community Perspective“. *Journal of Sport Management*, Vol. 24, pp. 119-138.

Ihalanayake, R. (2013). „Tourism taxes and negative externalities in tourism in Australia: A CGE approach“. *Corporate Ownership & Control*, Vol. 10, No. 4, pp. 200-214.

Katircioglu, S. T. (2014). „Testing the tourism-induced EKC hypothesis: The case of Singapur“. *Economic Modelling*, Vol. 41, pp. 383-391.

Kim, W., Jun, H. M., Walker, M., Drane, D. (2015). „Evaluating the perceived social impacts of hosting large-scale sport tourism events: Scale development and validation“. *Tourism Management*, Vol. 48, pp. 21-32.

Leiper, N. (1989). „Tourism and Gambling“. *GeoJournal*, Vol. 19, No. 3, pp. 269-275.

Lindberg, K., Johnson, R. (1997). „Modeling Resident Attitudes toward Tourism“. *Annals of Tourism Research*, Vol. 24, pp. 402-424.

Liu, J. C., Var, T. (1986). „Resident attitudes toward tourism impacts in Hawaii“. *Annals of Tourism Research*, Vol. 13, pp. 193-214.

MacNeill, T., Wozniak, D. (2018). „The economic, social and environmental impacts of cruise tourism“. *Tourism Management*, Vol. 66, pp. 387-404.

Mathew, P. V., Sreejesh, S. (2017). „Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations“. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Vol. 31, pp. 83-89.

Mathieson, A., Wall, G. (1982). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. London: Longman.

McElroy J. L., de Albuquerque, K. (1986). „The Tourism Demonstration Effect in the Caribbean“. *Journal of Travel Research*, Vol. 25, pp. 31-34.

Meleddu, M. (2013). „Tourism, residents' welfare and economic choice: a literature review“. *Journal of Economic Survey*, Vol. 28, No. 2, pp. 376-399.

Monterrubio, J. C., Mendoza-Ontiveros, M. M. (2014). „Tourism and the demonstration effect: Empirical evidence“. *Tourism & Management Studies*, Vol. 10, No. 1, pp. 97-103.

Montolio, D., Planells-Struse, S. (2013). „Does Tourism Boost Criminal Activity? Evidence From a Top Touristic Country“. *Crime and Delinquency*, Vol. 20, No. 10, pp. 1-27.

Muiruri Njoroge, J., Atieno, L., Vieira de Nascimento, D. (2017). „Sports tourism and perceived socioeconomic impact in Kenya: The case of Machakos County“. *Tourism and Hospitality Management*, Vol. 23, No. 2, pp. 195-217.

Nemec Rudež, H., Vodeb, K. (2010). „Perceived tourism impacts in municipalities with different tourism concentration“. *Tourism: an international interdisciplinary journal*, Vol. 58, No. 2, pp. 161-172.

Palmer, T., Riera, A. (2003). „Tourism and environmental taxes. With special reference to the ‘Balearic ecotax’“. *Tourism Management*, Vol. 24, pp. 665-674.

Palmer-Tous, T., Riera-Font, A., Rossello-Nadal, J. (2007). „Taxing tourism: The case of rental cars in Mallorca“. *Tourism Management*, Vol. 28, pp. 271-279.

Park, M., Stokowski, P. A. (2011). „Casino Gaming and Crime: Comparisons among Gaming Counties and Other Tourism Places“. *Journal of Travel Research*, Vol. 50, No. 3, pp. 289-302.

Po, W. C., Huang, B. N. (2008). „Tourism development and economic growth – a nonlinear approach“. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, Vol. 387, pp. 5535-5542.

Ritchie, B. W., Inkari, M. (2006). „Host Community Attitudes toward Tourism and Cultural Tourism Development: the Case of the Lewes District, Southern England“. *International Journal of Tourism Research*, Vol. 8, pp. 27-44.

Rossello, J., Saenz-de-Miera, O. (2011). „Road Accidents and tourism: The case of the Balearic Islands (Spain)“. *Accidents Analysis and Prevention*, Vol. 43, pp. 675-683.

Saenz-de-Miera, O., Rossello, J. (2012). „The responsibility of tourism in traffic congestion and hyper-congestion: A case study from Mallorca, Spain“. *Tourism Management*, Vol. 33, pp. 466-479.

Saenz-de-Miera, O., Rossello, J. (2013). „Tropospheric ozone, air pollution and tourism: a case study of Mallorca“. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 21, No. 8, pp. 1232-1243.

Saenz-de-Miera, O., Rossello, J. (2014). „Modelling tourism impacts on air pollution: The case study of PM10 in Mallorca“. *Tourism Management*, Vol. 40, pp. 273-281.

Schubert, S. F. (2009). „Coping with Externalities in Tourism – A Dynamic Optimal Taxation Approach“. *MPRA Paper*, No. 16736. <https://ssrn.com/abstract=1416103>.

Schubert, S. F., Brida, J. G., Risso, W. A. (2011). „The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism“. *Tourism Management*, Vol. 32, pp. 377-385.

Shahzad, S. J. H., Shahbaz, M., Ferrer, R., Kumar, R. R. (2017). „Tourism-led growth hypothesis in the top ten tourist destinations: New evidence using the quantile-on-quantile approach“. *Tourism Management*, Vol. 60, pp. 223-232.

Sheng, L., Tsui, Y. (2009a). „A general equilibrium approach to tourism and welfare: The case of Macao“. *Habitat International*, Vol. 33, pp. 419-424.

Sheng, L., Tsui, Y. (2009b). „Taxing tourism: enhancing or reducing welfare?“. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 17, No. 5, pp. 627-635.

Sinclair, M. T., Stabler, M. (1997). *The Economics of Tourism*. London: Routledge.

Skerritt, D., Huybers, T. (2005). „The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis“. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol. 10, No. 1, pp. 23-43.

Stabler, M. J., Papatheodorou, A., Sinclair, T. M. (2010). *The Economics of Tourism*. 2nd Edition. London: Routledge.

Suess, C., Baloglu, S., Busser, J. A. (2013). „Perceived impacts of medical tourism development on community wellbeing“. *Tourism Management*, Vol. 69, pp. 232-245.

Šergo, Z., Gržinić, J., Težak-Damijanić, A. (2017). „Tourist Arrivals and Road Victims: Evidence from Mediterranean Regions“. *6th EEM International Conference on Hospitality, Leisure, Sport, Tourism & Education (EEM-HLSTE 2017)*, pp. 43-49.

Tohmo, T. (2018). „The economic impact of tourism in Central Finland: a regional input–output study“. *Tourism Review*, Vol. 7, No. 1, pp. 94-110.

Tutulmaz, O. (2015). „Classification Of Externalities: Macroeconomic Perspective“. *European Journal of Business and Social*, Vol. 4, pp. 1-10.

Urtasun, A., Gutierrez, I. (2006). „Tourism agglomeration and its impact on social welfare: An empirical approach to the Spanish case“. *Tourism Management*, Vol. 27, pp. 901-912.

Vanhove, N. (2005). *The Economics of Tourism Destinations*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Varian, H. (2010). *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach*. 8th Edition. New York: W. W. Norton & Company, Inc.

Warziniack, T. W., Finnoff, D., Shogren, J. F. (2013). „Research articleAbstract only Public economics of hitchhiking species and tourism-based risk to ecosystem services“. *Resource and Energy Economics*, Vol. 35, pp. 277-294.

West, G., Gamage, A. (2001). „Macro effects of tourism in Victoria, Australia: Nonlinear input-output approach“. *Journal of Travel Research*, Vol. 40, No. 1, pp. 101-109.

Wu, S. T., Chen, Y. S. (2015). „The social, economic, and environmental impacts of casino gambling on the residents of Macau and Singapore“. *Tourism Management*, Vol. 48, pp. 285-298.

Youell, R. (1998). *Tourism: An introduction*. Harlow: Addison Wesley Longman Ltd.

Marija Pičuljan, mag. oec.

Projects associate
Institute of Agriculture and Tourism
E-mail: marija@iptpo.hr

Ana Težak Damijanić, PhD

Research associate
Institute of Agriculture and Tourism
E-mail: tezak@iptpo.hr

Zdravko Šergo, PhD

Scientific adviser
Institute of Agriculture and Tourism
E-mail: zdravko@iptpo.hr

IDENTIFICATION AND SYSTEMATIZATION OF TOURISM IMPACTS

Abstract

The term externalities in economics represents different external impacts. Externalities and their related impacts, associated with the phenomenon of tourism, in terms of space and time, have different consequences, strength and form. Thus, a serious analytic approach is deemed necessary. Different tourism theorists have provided various scientific contributions by analysing positive or negative impacts through the sphere of socio-cultural, environmental and economic aspects. Their research is focused on different activities, special interest tourism and different levels (state, region and sector). The aim of the paper is to identify and systematize tourism impacts researched in scientific papers in order to point the way to future research. By examining different papers, this paper highlights relationships and suggests alternative classification dimension.

Keywords: tourism impacts, externalities in tourism, identification, systematization

JEL classification: L83, Z30